

Т. Г. ШЕВЧЕНКО У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ПАТРІОТИЗМУ

Розглянуто роль і місце героїко-патріотичної тематики у творчості Т. Г. Шевченка. Визначено, що формування національно-патріотичної свідомості, особливо у молодого покоління українців, повинно стати важливим чинником подальшого поглибленого вивчення історичного минулого, а саме невмирущих ідей великого Кобзаря. Акцентовано, що героїко-патріотична тематика у творчості Т. Г. Шевченка – це духовний скарб народу. Відтак з'ясовано, що метою поета було не лише описати трагічне минуле, але й нагадати сучасникам і нащадкам про славу українського народу, його боротьбу за своє соціальне і національне визволення, що нині особливо актуально.

Ключові слова: героїзм, патріотизм, історія, війна, повстання, козаки, гайдамаки, запорожці, традиції.

Постановка проблеми. У величезній духовній спадщині Т. Г. Шевченка значне місце належить історико-патріотичній тематиці. Відтак П. Куліш в епілозі роману «Чорна рада» справедливо називав Т. Г. Шевченка «першим істориком України» [1, с. 60]. Всі твори Т. Г. Шевченка, його громадська діяльність була спрямована на соціальне та національне визволення народу, в якому, на його думку, велику мобілізуючу роль повинна була виконати історична пам'ять, славетні традиції героїчного минулого українського народу.

Необхідно наголосити, що формування героїко-патріотичних традицій в умовах розвитку української держави – одна з найактуальніших проблем. Нам не слід забувати й про те, що останнім часом представники деяких політичних кіл держав-сусідів щораз наполегливіше виступають із заявами щодо відчуження споконвічних українських земель (Буковини, Закарпаття, Криму) і приєднання їх до «законних» територій Румунії, Угорщини й Росії. Це вимагає від українців формування сильної держави та її обороноздатності.

Тому вивчення історико-патріотичної спадщини великого Кобзаря, його пророцьких настанов є важливим чинником формування у нашого народу національно-патріотичної свідомості, готовності покращувати і захищати свою Батьківщину.

Стан дослідження. Твори Т. Г. Шевченка на історичні теми, його національно-патріотична тематика цікавили багатьох дослідників. Глибокий аналіз низки творів Т. Шевченка, присвячених історичному

минулому, здійснив І. Франко, а також такі відомі вітчизняні вчені, як М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Смаль-Стоцький, Д. Чижевський та ін. На дослідження історико-національних патріотичних поглядів Кобзаря зауважено в розвідках Ю. Барабаша, К. Гуслистого, О. Забужко, М. Марченка, М. Петровського та інших. У 1957 році опубліковано монографію М. І. Марченка «Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка», в якій автор особливо акцентував на погляди Т. Г. Шевченка щодо головних подій в історії України. Деякі аспекти історичних подій в Україні у творчості Т. Г. Шевченка були предметом дослідження І. Гуржій, Ю. Івакіна, Є. Кирилока, Я. Дмитерка, Л. Коваленка, С. Макогона, І. Назаренка, М. Новикова, М. Ткаченка, Є. Шабліовського, Ф. Ястребова та інших.

Мета статті – аналіз героїко-патріотичних ідей в творчості Т. Г. Шевченка та їхня роль у формуванні національно-патріотичної свідомості українського народу.

Виклад основних положень. Важливим джерелом формування історико-патріотичних поглядів Т. Г. Шевченка, особливо в ранній період, була народна творчість, в якій висвітлювалась героїчна боротьба українського народу з іноземними загарбниками проти соціального і національного гноблення. В багатьох творах поет використав історичні думи, перекази та легенди.

«Ще підлітком, – пише Є. Шабліовський, – Тарас активно сприймав розповіді про віковичну боротьбу з турецькими загарбниками, з шляхетською Польщею. Атмосфера живих традицій визвольної боротьби народу повсякчас оточувала майбутнього поета» [2, с. 9].

Вже в своїх ранніх віршах (кінець 30-х – початок 40-х рр.) молодий поет демонструє свою любов до рідного краю, до його героїчного минулого.

*Наша думка, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!*

«Він прийшов з ясною свідомістю покликання, – зазначає Є. Сверстюк, – повернути свій народ обличчям до Бога, батьків, до втраченої історичної пам'яті, до драми вічної боротьби» [3, с. 92].

Історичні погляди Т. Г. Шевченка формувались під безпосереднім впливом передової української та російської літератури. Йому були відомі твори Г. Сковороди, він цінував І. Котляревського, захоплювався реалістичними творами Г. Квітки-Основ'яненка, глибоко знав

твори О. Грибоєдова, М. Гоголя, М. Лермонтова, О. Пушкіна, К. Рилєєва. Тарас Григорович був обізнаний в літературі слов'янських народів, читав в оригіналі А. Міцкевича, вивчав твори класиків світової літератури: Гомера, Й. В. фон Гете, Ч. Дікенса, Р. Бернса, В. Шекспіра.

«Формування історичних поглядів Т. Г. Шевченка відбувалось не без впливу передової зарубіжної історіографії. Він наполегливо вивчав, – зазначають І. Гуржій та М. Лещенко, – історію стародавньої Греції і Риму, а також середньовічну історію країн Західної Європи. Аналіз творчості поета показує, що він вільно оперував фактами всесвітньої історії, даючи їм свою оцінку» [4, с. 15].

У творах «Великий льох», «Сон», «Розрита могила», «Сліпий», «Стоїть в селі Суботові», «Чигирине, Чигирине» та ін. Т. Г. Шевченко викриває колоніальну політику царизму щодо України, здійснювану Петром І, Катериною ІІ, Олександром І, Миколою І. Гнівно засуджує Кобзар царя Петра І, за наказом якого «городи палили», тобто спалили гетьманську столицю Івана Мазепи – Батурин, а «козацькими кістками болота гатили», щоб на них збудувати Петербург.

*О Боже наш милосердний!
О царю поганій.
Царю проклятий, лукавий,
Аспіде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями:
Поставив столицю
На їх трупах катованих!*

У поемі «Гайдамаки» поет з боєм говорить про те, що там, де колись вирувало повне відваги й непереможної сили козацьке життя, зараз залишились лише «високі могили».

Т. Г. Шевченка надзвичайно хвилювала зрада національних інтересів. «Якщо частина української інтелігенції... брала участь в українському національному русі першої половини ХІХ століття, у становленні і розвитку української мови та літератури, то в цілому українське дворянство не тільки відмовилося від якої б то не було автономії, опозиції царизму, не тільки перейшло на службу до самодержавства, але навіть, в значній мірі, асимілювалося з російським дворянством, всіляко зрекалося належності до української нації» [4, с. 13].

Панівні класи виступають як гальмуюча сила національно-визвольного руху в Україні. Свої егоїстичні, користолюбиві інтереси

вони вивищують над інтересами народу. У кожную хвилину вони продають свою Батьківщину.

Тарас Григорович пише:

*Твої люди окрадені,
А панам лукавим
Нащо здалась козацькая
Великая слава?!*

Т. Шевченко, вивчаючи історичне минуле своєї Батьківщини, дійшов висновку, що справжньою причиною руйни в Україні, крім великодержавної політики царизму, є «козацька старшина», яка заради особистих вигод забула про інтереси народу. Відтак опинилась у рабстві або російських, або польських, або турецьких владик.

*Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердеиної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили.*

У своїй поемі «Гайдамаки» Шевченко з великою силою свого художнього таланту розкриває сутність проблеми високого патріотизму і самопожертви в ім'я великої ідеї. Таким відданим патріотом в поемі «Гайдамаки» є Іван Гонто. У хвилини «найнещаднішої розправи повсталого народу з його віковичним ворогом – польською шляхтою – перед розлотованим Гонтою з'являється ксьондз-езуїт, який веде двох малолітніх синів Гонти, вихованців католицької школи».

*Гонто, Гонто!
Оце твої діти.
Ти нас ріжеш-заріж і їх:
Вони католики.*

Ксьондз натякає цим на особистий зв'язок Гонти з католицизмом (а значить і шляхтою). Але Гонто не відступає, не може відступити: він давав присягу винищувати всіх противників віри, ворогів народу. Інтереси народу, честь народу – понад усе! Гонто перед громадою вбиває своїх дітей: «Поцілуйте мене, бо не я вбиваю, а присяга». Гонто зовсім не «звір лютий», яким його зображали польські історики і мемуаристи. Він як батько глибоко страждає, душа його обливається кров'ю:

*Поцілував мертвих в очі,
Хрестить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко, важко плаче...*

Діти дорогі, любі, але найсв'ятішим є вірність народній справі. Так поет розпочинає тему переваги в душі героя свідомості громадського обов'язку над особистим почуттям.

Варто зауважити, що серед деяких критиків творчості Кобзаря існувала думка, що він був недостатньо обізнаним в історії України.

Видатний письменник, поет, мислитель І. Франко глибоко та філософсько дослідив творчу лабораторію Шевченка. Він аргументовано захищає великого поета від несправедливої критики з боку його ворогів та недоброзичливців.

Відтак у відповідь Д. Огновському про те, що «Шевченко мало знав історію України взагалі, а Гайдамаччини посібно» [5, с. 47], Франко зазначає, що у Шевченка «історично вірно списані Гонта, Залізник, уманська різня, а що найголовніше, що вірно схоплений сам характер Коліївщини» [5, с. 47].

Мета гайдамаків – боротьба за волю, за вільну Україну, щоб в «Україні блисла гетьманська булава». Шевченко захищає народних повстанців від несправедливої критики з боку налаштованих кріпосницько-монархічних істориків. Тому на твір «Наезды гайдамаков на западную Украину в 1733–1768 годах» дворянського історика А. Скальковського, який оголошував гайдамаків розбійниками. Тарас Григорович у вірші «Холодний Яр» відповідає:

*«Гайдамаки не воины, –
Разбойники, воры.
Пятно в нашей истории...»
Брешиш, людомире!
За святу ю правду-волю
Розбійник не стане.
Не розкує закований
У важкі кайдани
Народ темний не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є живе серце
За свою країну.*

Видатний російський критик М. О. Добролюбов надзвичайно високо оцінив історичні твори Т. Г. Шевченка. Розглядаючи поему «Гайдамаки», він вказує на те, що в цьому творі поет не відступив від історичних фактів, що у всій поемі зберіг «вірність характеру козацьких повстань», і що Шевченко – сучасний поет, що «любить славу рідного краю..., подвиги відважних пращурів», і що він дійсно показав мужність і хоробрість «козацької ненависті в боротьбі з багаточисельними ворогами» [6, с. 127–128].

Цікавився Т. Шевченко і славетною історією Запорізької Січі.

Не буде перебільшенням, коли скажемо: Запорізька Січ, яка стала колискою волі нашої національної незалежності, є своєрідним символом України. То наше славне минуле, яке ми повинні пам'ятати, яким повинні пишатися, бо пам'ять про славне Запоріжжя постійно нам нагадує хто ми, чий батьків діти. У цьому аспекті про роль і місце цієї цитаделі гордості українців писав О. Герцен.

М. Костомаров справедливо зазначав, що запорізьке козацтво – це «цвіт і матеріальна сила українського народу» [7, с. 108].

Козаки з'являються вже в перших творах Т. Шевченка: в «Причинній» від 1837 року і «Думці» (Тече вода в синє море...) від 1838 року. Перші роздуми про козацьку історію поет висловлює в «Тарасовій ночі», написаній у листопаді 1838 році в Петербурзі. Це була історія козацтва і їх боротьби з численними ворогами.

*Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться.
Було колись – панували,
Та більше не будем!
Тієї слави козацької
Повік не забудем.*

«Часи козацької держави, – пише В. Шевчук, – подаються як пора власного панування, отже, й творення козацької слави» [8, с. 39].

Поет прагне, щоб нащадки добре знали і пам'ятали славне минуле і щоб воно надихало їх на боротьбу за свою свободу.

*Щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погубила,
За що слава козацькая
На всім світі стала!*

У своїх творах Т. Шевченко звеличує гетьманів-патріотів, які боронили рідну землю. Аналізуючи історію визвольної боротьби українців, поет дійшов висновку, що серед українських гетьманів, полковників і сотників були справжніми воїнами-лицарями і захисниками своєї держави – Б. Хмельницький, П. Полуботок, Г. Лобода, П. Наливайко, С. Палій, І. Богун. Керівники козацьких повстань – Т. Трясило, Я. Остряниця, чи нарешті ватажки гайдамаків – І. Гонта, М. Залізник, М. Швачка – всі вони, – говорив Кобзар, повстають проти влади, захищають бідних і гноблених, тобто є «святими месниками» [9, с. 131]. Вони мають такі риси, як мужність, звитяга, гідність і любов до свого народу, Батьківщини.

Народ і його полководці, – писав М. В. Гоголь, – повстали за «посмеянье прав своих, за позорное унижение своих нравов, за оскорбление веры предков и святого обычая, за посрамление церквей, за бесчинства чужеземных панов, за угнетенье, за унию...» [10, с. 112].

Тараса Григоровича надзвичайно хвилювала проблема самопожертви задля захисту своєї Вітчизни від ворогів. Відтак його захоплює образ Тараса Бульби, його любов до рідної землі, прагнення визволити її від поневолювачів. Навіть у найважчі хвилини життя Тарас думає про своє призначення. І він не міг вчинити інакше, навіть охоплений полум'ям, козак-герой і патріот думає про спасіння своїх товаришів. Ні вогонь, ні страшні муки не зломали його дух.

Важливе місце в патріотичних поглядах Шевченка займають славнозвісні події народно-визвольної війни 1648–1654 рр. Поет пишається історією цієї славної боротьби під керівництвом «славного батька» Богдана Хмельницького.

Шевченко звертається до своїх співвітчизників із закликом вивчати, знати, пам'ятати про своє минуле, виховувати і формувати у майбутніх поколіннях історичну пам'ять, передавати із покоління в покоління створені традиції пращурів.

*Од козацтва, од гетьманства
Високі могили –
Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають...
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славетного Богдана?
Де Остряниця стоїть
Хоча би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!*

Тарас Григорович як великий патріот гордився подвигами славних козаків запорожців та їх героїчною історією.

*Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – Запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю...*

В листі до П. Куліша поет писав: «Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і особливо спасибі тобі за «Чорну раду». Я вже двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував «Чорну раду» по-нашому, я її прочитав і в «Руській бесіді», і там вона добра, але по-нашому лучче» [11, с. 73].

Шевченко щиро радів появі історико-патріотичних творів українських письменників. Високо оцінив він твір М. Костомарова «Богдан Хмельницький». «Прекрасная книга вполне изображающая этого гениального бунтовщика. Поучительная, назидательная книга! Историческая литература сильно двинулась вперед в продолжение последнего десятилетия. Она осветила подробности, закопченные дымом фимиама, усердно кадимого перед порфирородными идолами» [11, с. 8].

Отже, все життя геніального поета, його творчість були спрямовані на захист прав і свобод поневоленого народу, формування у нього почуття патріотизму за славне минуле, готовності рішуче боротися за соціальне і національне визволення.

Висновки. П. Куліш справедливо назвав Т. Г. Шевченка «першим істориком України», і хоча поет не був професійним істориком, але він своєю геніальністю проник у найглибші пласти історичного минулого.

Т. Г. Шевченко найперше мав за мету не лише описати в своїх творах трагічне минуле, але й нагадати сучасникам і нащадкам про славу героїчну боротьбу українського народу за своє соціальне і національне визволення.

Він одним з перших наголосив на необхідності знати і пишатися своїм минулим, застерігаючи про трагедію втрати історичної пам'яті, адже народ, який не знає своєї історії, минулого – не має майбутнього.

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Ці ідеї великого Кобзаря є надзвичайно актуальними для нас. Вони закликають, особливо молоде покоління українців, знати, любити і пишатись своєю історією, і в цьому аспекті Т. Шевченко як великий пророк освітлює нам шлях до формування національної свідомості і високого ідеалу патріотизму, готовності розвивати і захищати свою Батьківщину.

1. Симоненко Р. Г. Тарас Шевченко та його доба: у 3 т. / Р. Г. Симоненко, В. А. Берестенко. – Х.: Фоліо, 2013. – Т. 1. – 495 с.
2. Шаблювський Є. С. Патріотичні ідеї в творчості Шевченка / Є. С. Шаблювський. – К.: «Радянська Україна», 1961. – 92 с.
3. Сверстюк Є. Шевченко і час / Є. Сверстюк. – К.: «Воскресіння», 1996. – 160 с.
4. Гуржій І. О. Історичні погляди Т. Шевченка / І. О. Гуржій, М. Н. Лещенко. – К.: Наукова думка, 1964. – 242 с.
5. Франко І. Шевченкознавчі студії / І. Франко; упоряд. М. Гнатюк. – Львів: Світ, 2005. – 472 с.
6. Добролюбов Н. А. «Кобзарь» Тараса Шевченка / Н. А. Добролюбов // Добролюбов Н. А. Собрание починений: в 3-х т. Статьи и рецензии 1860–1861. – М.: Худож. лит., 1987. – Т. 3. – 871 с.
7. Пинчук Ю. А. Исторические взгляды Н. И. Костомарова / Ю. А. Пинчук. – К.: Наукова думка, 1984. – 188 с.
8. Шевчук В. О. «Personal verbum» (Слово іпостасне): Розмисел / В. О. Шевчук. – К.: Твій інтер, 2001. – 264 с.
9. Щурат В. Шевченків «Іван Підкова» / В. Щурат // Світова велич Т. Г. Шевченка. Збірник матеріалів про Т. Г. Шевченка: в 3 т. – К.: Наукова думка, 1964. – Т. 1. – С. 211–215.
10. Гоголь Н. В. Тарас Бульба / Н. В. Гоголь. – Уфа: БКН, 1975. – 111 с.
11. Т. Шевченко. Щоденник. Листи / Т. Шевченко; за заг. ред. Л. Івшиної. – Вид. 1-ше. – 2013. – 80 с.

Ряшко Е. В., Остапенко Л. О. Т. Г. Шевченко в формуванні національного свідомості і патріотизма

Рассмотрены роль и место героико-патриотической тематики в творчестве Т. Г. Шевченко. Определено, что формирование национально-патриотического сознания, особенно у молодого поколения украинцев, должно стать важным фактором дальнейшего углубленного изучения исторического прошлого, а именно бессмертных идей великого Кобзаря. Акцентировано, что

героико-патриотическая тематика в творчестве Т. Г. Шевченко – это духовное сокровище народа.

Таким образом выяснено, что целью поэта было не только описать трагическое прошлое, но и напомнить современникам и потомкам о славе украинского народа, его борьбе за свое социальное и национальное освобождение, что сейчас особенно актуально.

Ключевые слова: *героизм, патриотизм, история, война, восстание, казаки, гайдамаки, запорожцы, традиции.*

Riashko O. V., Ostapenko L. O. The formation of national consciousness and patriotism in T. Shevchenko's works

In this article the role and place of heroic and patriotic subjects in T. Shevchenko's works are covered. This problem is extremely topical nowadays. The formation of heroic and patriotic traditions during the development of Ukrainian country is one of the key problems.

The undeclared war that Russia has levied against Ukraine, first of all intended to destabilize social, economical, and political situations in Ukraine. The aim of this military conflict is not only physical destruction of Ukrainian army, but also demoralization, subversion, of Ukrainian people's will. After the invasion of Crimea Russia started an active campaign in other regions of Ukraine, especially in Donetsk and Luhansk regions, which is aimed to get these historical Ukrainian lands, and include them to Russian Federation.

In the East of Ukraine the military conflict continues, but has already forced hundreds of thousands of people to leave their homes, and number in thousands of victims. It is more than just a war for territory, it is a try to force panic, desperation and disbelief in their power in the minds of Ukrainians.

In the current situation the heroic and patriotic directions of T. Shevchenko are very topical. Through the old times he called to learn the glorious history of our ancestor's fight against inner and outer enemies.

Forming national-patriotic consciousness, especially in the young generation of Ukrainians, along with memorizing glorious heroic traditions and mighty protectors of our people should become a main property of further studying our historical past, in which heroic and patriotic ideas of great Kobzar have become an undying, priceless treasure.

Kobzar was one of the first poets who emphasized the necessity to be acknowledged and be proud of our past, warned about the tragedy of historical memory loss, because the people who don't know their past can't have the future. In these aspects T. Shevchenko, as a great prophet, lights the path for us to build up national consciousness and high ideal of patriotism.

That's why studying historical and patriotic legacy of T. Shevchenko and his guidances become an important factor of forming national-patriotic consciousness and willingness.

Key words: *heroism, patriotism, history, war, riot, Cossack, Haidamak, Zaporozhian Cossacks, traditions.*

Стаття надійшла 28 листопада 2015 р.